

FORS TILIDA OTNING SEMANTIK JIHATDAN O'RGANILISHI

Rahmatulloyev Ahtam A'zam o'g'li

Termiz davlat universiteti, uchinchi bosqich tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ot so'z turkumining semantik jihatdan fors tilida qanday tasniflanishi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Fors tilshunos olimlari bilan birgalikda rus eronshunosligi vakillarining ham fors tilida otning semantik tasnifi haqida aytgan fikrlari o'rganildi va xulosalar bildirildi.

Анотация: В этой статье представлена информация о том, как семантически классифицируются существительные в персидском языке. Совместно с персидскими лингвистами были изучены мнения представителей русской иранологии о семантической классификации существительных в персидском языке и сделаны выводы.

Annotation: This article provides information on how nouns are semantically classified in Persian. Together with Persian linguists, the opinions of representatives of Russian Iranology about the semantic classification of nouns in Persian were studied and conclusions were drawn.

Kalit so'zlar: Fors tili, ot, grammatika, tilshunoslik, semantik, Parviz Notili Xonlariy, Mahdiy Mu'iniyon, Muhammad Javod Mashkur, Ahmadi Ahmadiy, Yu.A. Rubinchik.

Ключевые слова: Персидский язык, существительное, грамматика, лингвистика, семантика, Парвиз Нотили Ханлари, Махди Муиниян, Мухаммад Джавад Машикур, Ахмади Ахмади, Ю.А. Рубинчик.

Keywords: Persian language, noun, grammar, linguistics, semantics, Parviz Notili Khanlari, Mahdi Mu'iniyan, Muhammad Javad Mashkur, Ahmadi Ahmadi, Yu.A. Rubinchik.

Ot. Predmetlik ma'nosini bildiruvchi so'zlar turkumi va shu turkumga oid so'z. Predmetlik grammatikada juda keng tushuncha bo'lib, kishi (odam, inson), narsa (paxta, suv), hodisa (to'polon, kurash), va shu kabilarni o'z ichiga oladi. Otlar ma'no jihatidan va ifodalaydigan tushunchaning xususiyatiga ko'ra atoqli ot va turdosh ot, aniq ot va turdosh ot, yakka ot va jamlovchi ot kabi turlarga bo'linadi[1, 77]. Fors tilida otlarni semantik jihatdan tasniflashda bir qancha turlarga ajratib ko'rsatishimiz mumkin bo'ladi. Eronlik tilshunos olimlaridan Parviz Notili Xonlariy[2, 367], Mahdiy Mu'iniyon[3, 288], Muhammad Javod Mashkur[4, 383], Ahmadi Ahmadiy[5, 319], rus sharqshunosi Yu.A. Rubinchik[6, 600] o'z izlanishlari davomida otlarni semantik jihatdan deyarli bir xil ko'rinishda tasniflashgan. Quyida ushbu grammatik asarlarda otning tarkibiy jihatdan bo'lganligi kabi semantik tasniflanishini ham birma bir o'rganib chiqamiz[7, 7]. Birinchi navbatda til egalari hisoblangan Eron tilshunos olimlarining qarashlariga e'tibor berib o'tsak maqsadga muvofiq hisoblanadi. Parviz Notili Xonlariy o'zining "Dasture zabāne fārsi" [2, 367] "دستور زبان فارسی" asarida otga quyidagicha ta'rif berib o'tgan:

[2, 46] “Esm kalameye ast ke barāye nām bordane kasi yā čizi be kār miravad” “Ot biror bir shaxs yoki jism nomini anglatadigan soʻzdir”. Olim otni semantik jihatdan uch guruhga boʻlib oʻrganishni tavsiya etadi:

عام - خاص *atoqli - turdosh*

ذات - معنی *aniq - mavhum*

مفرد - جمع *yakka - jamlovchi*

[2, 48] “اسم خاص کلمه ای است که برای نام بردن یک کس معین یا یک چیز معین به کار می رود.” “Esme xās kalameye ast ke barāye nām bordane yek kase moayyan yā yek čize moayyan be kār miravad”, “Atoqli ot – bir turdagi predmetlardan birini bildiruvchi, ayrim shaxs yoki narsaning nomi boʻlib xizmat qiluvchi ot. [1, 19]”

[2, 48] “اسم عام به کلمه ای می گوئیم که با آن کسان یا چیزهای هموع را می توان نام برد.” “Esme ām be kalameye miguyim ke bā ān kasān yā čizhāye hamnovʼrā mitavān nām bord”, “Turdosh ot – bir turdagi predmetlarning umumiy nomi boʻlib xizmat qiladigan ot. [1, 111]”

[2, 49] “اسم ذات نام چیزی است که بخودی خود وجود دارد.” “Esme zāt nāme čizi ast ke be xudi xud vojūd dārad”, “Aniq ot – bevosita narsani, aniq narsani bildiruvchi ot. [1, 16]”

[2, 49] “اسم معنی بر مفهومی دلالت می کند که وجودش در چیز دیگری است و نام حالتی یا صفتی است.” “Esme maʼni bar mafhumi dalālat mikonad ke vojudaš dar čize digari ast va name hālāti yā sefati ast”, “Mavhum ot – mavhum tushunchani ifodalovchi ot. [1, 16]”

[2, 49] “اسم مفرد صورتی از کلمه است که بر یکی دلالت کند ” “Esme mofrad surati az kalame ast ke bar yeki dalālat konad”, “Yakka ot – Bir turdagi predmetlarni yakka-yakka bildiruvchi ot[1, 137]”.

[2, 52] “اسم جمع صورتی از کلمه است که بر بیش از یکی دلالت کند ” “Esme jamʼ surati az kalame ast ke bar biš az yeki dalālat konad”, “Jamlovchi ot – bir xil predmetlarning toʻdasini, jamini bildiruvchi ot[1, 39]”.

Parviz Notili Xonlariy tadqiqotlari natijasida fors tilida otni semantik jihatidan 6 turga boʻlib oʻrganishni maqsadga muvofiq deb hisoblagan ekan. Quyida boshqa olimlarning mulohazalari bilan tanishamiz.

Mahdiy Muʼiniyon oʻzining “Dasture zabāne fārsi[3, 288]” “دستور زبان فارسی” asarida otni semantik jahatidan quyidagicha tasniflaga:

مفرد - جمع *yakka - jamlovchi*

عام - خاص *atoqli - turdosh*

ذات - معنی *aniq - mavhum*

معرفة - نكرة *aniq - noaniq*

[3, 17] “اسم مفرد: اسمی است که بر یک فرد یا یک چیز دلالت کند مانند: کاب، مرد، دانش، قلم،” “Esme mofrad: esmi ast ke bar yek fard yā yek čiz dalālat konad mānande: ketāb, mard, dāneš, qalam”.

[3, 17] “اسم جمع: اسمی است که بر بیش از یک فرد یا یک چیز دلالت کند مانند: کتابها، مردان، دانشها، قلمها،” “Esme jamʼ: esmi ast ke bar biš az yek fard yā yek čiz dalālat konad mānande: ketābhā, mardān, dānešhā, qalamhā”.

[3, 23] اسم عام: اسمی است که افراد یا اشیاء هم‌نوع و هم‌جنس خود را شامل شود مانند: مرد، شهر، کتاب، قلم، “Esme ām: esmi ast ke afrād yā ašyāe hamnow va hamjense xodro šāmel šavad mānande: mard, šahr, ketob, qalam”.

اسم خاص: اسمی است که بر یک شخص یا یک شیء و یا یک محلّ مخصوصی دلالت کند و همهء افراد یا اشیاء هم‌نوع و هم‌جنس خود را شامل نشود مانند: قلم، بهشت، علی، اصفهان “Esme xās: esmi ast ke bar yek šaxs yā yek šey’ va yā yek mahalle maxsusi dalālat konad va hame’e afrād yā ašyā’e hamnow’ va hamjense xo‘dro šāmel našavad mānande: qalam, behešt, Ali, Esfahān”.

اسم ذات: اسمی است که وجودش وابسته به چیز یا کس دیگر نباشد و به طور مستقل در خارج وجود داشته “Esme zāt: esmi ast ke vojudaš vābaste be čiz yā kase digar nabāšad va be touri mustaqel dar xārej vojud dāšte bāšad mānande: ketāb, qalam, kāqaz, Ali, Esfahān”.

اسم معنی: اسمی است که وجودش وابسته به چیز یا کس دیگری باشد و بطور مستقل در خارج وجود نداشته “Esme ma’ni: esmi ast ke vojudaš vābaste be čiz yā kase digari bāšad va be touri mostaqil dar xārej vo‘jud nadāšte bāšad mānande: kutāhi, bolandi, sefidi, huš, šouq, faryād, xande”.

اسم معرفه: اسمی است که نزد شنونده مشخص و معلوم باشد مانند: حسن به مدرسه رفت. در این جمله دو “Esme ma’ni: esmi ast ke nazde šonavande mošaxxas va ma’lum bāšad mānande: Hasan be madrase raft. Dar in jo‘mle kalameye Hasan va madrase nazde šonavande šenāxte sāde va ma’lum ast”.

اسم نکره: اسمی است که نزد شنونده شناخته و معلوم نباشد (کلمهء نکره یعنی ناشناخته) مانند: کتابی را “Esme nakare: esmi ast ke nazde šonavande šenāxte va ma’lum nabāšad (kalameye nakare ya’ni nāšenāxte) mānande: Ketābirā xaridam. Kalameye ketābi dar nazde šonavande nāšenāxte va nakare ast.”

Mahdiy Mu’iniyon ham otlarni semantik jihatdan turlarga ajratishda o‘z nuqtayi nazari asosida yondashgan. O‘z tadqiqotlari natijasida otni semantik jihatdan 8 turga bo‘lib o‘rganishni tadbiiq etgan. O‘z asarida [3, 288] bular to‘g‘risida keng ma‘lumotlar keltirgan.

Fors tilshunosligida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan tilshunos olimlardan yana biri hisoblanadigan Ahmadi Ahmadiy ham otni semantik jihatdan tasniflashdagi o‘z qarashlarini o‘z asari “Dasture zabāne fārsi yā sarfu nahv” [5, 319] “دستور زبان فارسی یا صرف و نحو” da batafsil ko‘rsatib o‘tgan. Quyida olimning izlanish natijalari bilan tinishamiz. Ahmadi Ahmadiy otni semantik jahatdan quyidagi guruhlariga bo‘lib tasniflagan:

- atoqli – عام – خاص *turdosh*
- aniq – ذات – معنی *mavhum*
- aniq - noaniq معرفه – نکره
- yakka – jamlovchi مفرد – جمع

Endi esa yuqorida sanab o‘tilgan otning semantik turlari to‘g‘risida batafsil toxtalib o‘tamiz. Birinchi navbatda Ahmadi Ahmadiyning ot so‘z turkumiga bergan tarifiga e‘tibor qaratsak maqsadga muvofiq bo‘ladi:

اسم کلمه ی است که برای نامیدن انسان حیوان، یا چیزی به کار می رود مانند: پرویز، زن، مرد، اسب، گاو، “*“Esm kalameye ast ke barāye nāmīdane ensān, hayvān, yā čizi be kār miravad mānande: mard, asb, gāv, raxš, ketāb, bāg’*, Tabriz”*”*. “Ot – inson, hayvon yoki biror bir narsani nomlashga ishlatiladigan soʻz hisoblanadi. Misol: Parviz, ayol, erkak, ot, sigir, kitob, boq, Tabrez”*”*.

اسم عام که آنرا اسم جنس هم می گویند بر افراد و جانوران و اشیاء همجنس دلالت می کند. مانند: زن، دختر، “*“Esme ām ke ānrā esme jens ham miguyand bar afrād va jānvārān va ašyā’i hamjens dalālat mikonad”**”*.

اسم خاص بر فرد یا حیوان یا چیز معینی دلالت می کند. مانند: سهراب، رخس، بهارستان، بغداد، و مانند “*“Esme xās bar fard yā hayvān yā čize moayyani dalālat mikonad. Mānande: Sohrāb, raxš, bahārestān, Baqdād”**”*.

اسم ذات آن است که وجودش وابسته به دیگری نباشد و وجود خارجی داشته باشد مانند: خانه، قلم، خورشید، “*“Esme zāt ān ast, ke vojudaš vābaste be digari nabāšad va vojude xāreji dāšte bāšad, mānande: xāne, qalam, xuršid, zamin va mānande inhā”**”*.

اسم معنی اسمی است که به خودی خود وجود نداشته باشد. مانند: سیاهی، سپیدی، کوشش، هوش، اراده، خرد، “*“Esme ma’ni esmi ast ke be xudi xud vojudaš vābaste be digari nabāšad. Mānande: siyāhi, sepīdi, kušiš, huš, erāde, xord, šarāfat, niki, badi va qayre ke vojudašān vābaste be digarān ast”**”*.

اسم معروفه اسمی است که در نزد شنونده معلوم و شناخته بوده باشد مانند: کتاب را برداشتم و آن را گشودم. “*“Esme ma’rūfe esmi ast ke dar nazde šonavade ma’lum va šenāxte bude bāšad mānande: Ketābrā dāštam va ānrā gošudam”**”*.

اسم نکره اسمی است که در نزد شنونده یا مخاطب شناخته نباشد مانند: مردی آمد، پادشاهی به کشور “*“Esme nakare esmi ast ke dar nazde šonavande yā moxātab šenāxte nabāšad mānande: “Mardi āmad, pādšāhi be kešvare Hend hamle kard”**”*.

“*“Esme mofrad ān ast ke bar yeki dalālat konad mānande: xāne, deraxt, zan, mard”**”*. [5, 34].

اسم جمع آن است که بر دو یا بیشتر دلالت کند مانند: خانها، درختان (یا درختها)، زنان (یا زنها)، مردان (یا “*“Esme jam’ ān ast ke bar du yā bištar dalālat mikonad mānande: xānehā, deraxtān (yā deraxthā), zanān (zanhā), mardān (yā mardhā), ketābhā, divārkhā”**”*. [5, 34].

Ahmadi Ahmadiy ham otlarni semantik jihatdan o’rganishda ularni sakkiz qismga bo’lib o’rganishni tadbiq qilgan hamda bu narsani o’z asarida [5, 319] keng qamrovda tushuntirib o’tgan.

Barchaga ma’lumki sharqshunoslik sohasida, ayniqsa eronshunoslikda rus sharqshunos olimlarimimg hissasi katta. Ular orasida Yuriy Aronovich Rubinchik o’rniga ega yetuk mutaxassis hisoblanadi. Y. Rubinchik “Грамматика современного персидского литературного языка” [6, 600] nomli asarida otning semantik tahliliga ham toxtalib o’tgan. Quyida Y. Rubinchikning tasnifini o’rganib chiqamiz. Birinchi navbatda Y. Rubinchikning otga bergan tarifi quyidagicha: “По своим семантическим и грамматическим признакам имена сеществительные делятся на лексико-грамматические классы и подклассы. Их можно подразделить, во-первых, на имена

нарицательные и собственные, во-вторых, на имена одушевленные и неодушевленные, в-третьих, на имена конкретные, отвлеченные и вещественные”[6, 103]. “Otlar o‘z semantik va grammatik xususiyatlariga ko‘ra leksik-grammatik sinflar va turkumlarga bo‘linadi. Ularni, birinchidan atoqli va turdosh otlarga, ikkinchidan, jonli va jonsiz otlarga, uchinchidan, aniq, mavhum va moddiy otlarga ajratish mumkin”.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tishimiz mumkin, fors tilida ot semantik jihatdan asosan quyidagi turlarga bo‘lib o‘rganishlik maqsadga muvofiq deb hisobladik: عام – اسم / atoqli ot – *turdosh ot*, اسم ذات – اسم معنی / *aniq ot* – mavhum ot, اسم مفرد – اسم جمع / *yakka ot* – jamlovchi ot. Ahmadi Ahmadiy, Mahdiy Mu’iniyon otning نکره – معرفه *aniq va noaniq* turlarini ham keltirib o‘tishgan. Shunday bo‘lsa hamki ko‘pchilik o‘rinlarda yuqorida sanab o‘tganimiz turlari asosida otlar tasnif qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azim Hojiev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2002.– 165 b.
2. دکتر پرویز نائل خانلری. دستور زبان فارسی. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. ۳۶۷ ص.
3. مهدی معینیان. دستور زبان فارسی. تهران: ۲۸۸ ص.
4. مهرداد جواد مشکور. دستورنامه. در صرف و نحو زبان پارسی. تهران: ۳۸۳ ص.
5. احمداحمدی. دستور زبان فارسی یا صرف و نحو. تهران: چاپ خانه احمدی. ۳۱۹ ص.
6. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. – М.: Восточная литература, 2001. – 600 с.
7. Rahmatulloyev A. A. “GULISTON” TARJIMASIDA KELGAN QO ‘SHMA OTLAR TAHLILI //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 17.